

BANKROT V KLUBE DIALEKTIKOV A FORMÁLNA EPISTEMOLÓGIA

Ján RYBÁR

Ukazuje sa, že Kvaszov článok *Prologoména k formálnej epistemológii* dokázal spustiť diskusiu, ktorá nie je len o formálnej epistemológii, ale i o pomeroch na domácej filozofickej scéne. Iste to nie je náhodné a veľmi si cením, že sa tak deje práve na stránkach časopisu *Organon F*.

V odpovedi L. Kvasza na môj článok *Proti dialektickému chytráctvu* ma zaujali nielen tie miesta, ktoré venoval Piagetovi (ten tu vôbec nie je najdôležitejší, wittgensteinovsky povedané, hrá tu iba úlohu rebríka, ktorý po vystúpení pokojne môžeme odhodiť), ale aj tie, ktoré venoval precizovaniu a objasňovaniu svojej koncepcie formálnej epistemológie, a tiež tie, ktoré venoval súčasnej situácii v našej filozofii.

Vzťah k obľúbenému autorovi. Pokiaľ ide o Piageta, vôbec mi nejde o nejaké poučanie či dogmatické ľpenie na majstrovi. skôr mi ide o doplnenie toho, s čím pracuje L. Kvasz. Týmto autorom som sa nezaoberal preto, aby som bol jeho apológom (L. Kvasz má skutočne pravdu, že Piaget to ani nepotrebuje), ale preto, že na otázky, s ktorými som sa stretol vo svojej pedagogickej praxi, som v jeho diele našiel mnoho zaujímavých odpovedí.

Piaget pri skúmaní kognitívneho vývinu dieťaťa vypracoval určité experimentálne metodiky, ktoré priniesli určité výsledky (samozrejme, ktoré sú kedykoľvek opakovateľné). To samo osebe by nemalo byť predmetom špekulatívnych domnienok (metodiky a výsledky sú presne popísané). A moje najväčšie námietky smerovali práve do tejto oblasti, pretože nepresnosti v tejto oblasti má u L. Kvasza najviac mrzia. Iná vec je, že interpretácie týchto výsledkov môžu byť rôzne a môžeme sa o nich sporiť. Tiež ma trochu utešuje poznanie, že aj mylné pochopenie môže mať svoju hodnotu a že aj z mylných východísk možno niekedy prísť k zaujímavým výsledkom.

L. Kvasz sa pri popisovaní svojho vzťahu k Piagetovej koncepcii veľmi kriticky vyjadruje k mnohým problémom, ktoré sú skutočne veľmi dôležité a hrajú významnú úlohu v Piagetovej koncepcii. Pri niektorých, z môjho hľadiska najdôležitejších, sa trochu zastavím.

Algebra, logika a psychológia. Veľa z tejto kritiky na Piagetovu adresu má pôvod v tom, že L. Kvasz nie je dobre informovaný (prípadne je informovaný len z jedného prameňa). Tak je to aj v prípade vzťahov algebrý a logiky, kde mu vytyka „nepripustné“ miešanie logiky s algebrou? (Prepojenie logiky s algebrou však nie je nič nové a datuje sa od vzniku matematickej logiky.) Piaget sa určite snažil aplikovať algebru na popis vývinu kognitívnych procesov u dieťaťa. Je presne známe, kde sa inšpiroval. V mladosti si prečítal Couturatovu algebru, ktorý nadväzoval na Boola, jedného zo zakladateľov matematickej logiky. Tych inšpirácií bolo viac. Často spomínal, že pri uplatnení teórie grúp v kognitívnom vývine dieťaťa ho inšpirovala

myšlienka H. Poincarého „grupa premiestnení“ u dieťaťa. Práve to ho zrejme priviedlo k uplatneniu teórie grúp pri opisani činnosti dieťaťa či už pri pohybovej (v senzomotorickom období) alebo pri myšlienkovvej činnosti dieťaťa. Piaget, pochopiteľne, teóriu grúp pri aplikovaní na prirodzené myslenie a jazyk dieťaťa musel modifikovať. Táto modifikácia prerástla až do podoby formálnologickeho kalkulu, ktorý sa dnes považuje za jednu z foriem neklasickej logiky.

Pochopiteľne, na toto aplikovanie môžu byť rôzne názory. Možno s ním nesúhlasíť (aj sa tak deje, nesúhlasia aj iní autori). nesporne však bol priekopníkom v tejto oblasti, keď sa pokúsil uplatniť matematický aparát na mentálny vývin dieťaťa a aj takýmto spôsobom (podľa Kantovho kritéria) zvedečtiť psychológiu.

Na druhej strane L. Kvasz naopak zase vyčíta Piagetovi, že nevidí prepojenosť vzťahov medzi algebrou a geometriou v dejinách. Túto prepojenosť si Piaget, samozrejme, uvedomuje (tieto oblasti sú prepojené aj na úrovni psychogenézy). Pre neho je vývin algebraicko-logických štruktúr základom pre všetko ostatné, od geometrie až po morálne myslenie.

Epistemológia a psychológia. Vzťah medzi týmito disciplínami je u Piageta veľmi transparentný. Určite je pravda, že Piaget chcel skúmať Descartovo cogito a Kantovo a priori metódami empirickej psychológie. Dokonca chcel odtrhnúť epistemológiu od filozofie a budovať ju ako špeciálnovedeckú disciplínu (s využitím svojich psychogenetických výskumov). To bol veľmi ambiciózny program. Iná otázka je, nakoľko sa mu ho podarilo splniť, resp. nakoľko bol úspešný. V každom prípade dnes má táto línia pokračovanie v kognitívnych vedách, ktorých predstavitelia tradičné epistemologické problémy (napr. dilemu empirizmus–racionalizmus v teórii poznania) skúmajú nielen špekulatívne, ale aj vedeckými prostriedkami.

Ontogenéza a fylogenéza. Na vzťah medzi týmito dvoma oblasťami má L. Kvasz veľmi vyhranený názor. V tomto smere silno inklinuje ku koncepcii rekapitulácie (ontogenéza je opakovaním fylogenézy), súdiac podľa toho, koľko pozornosti jej venuje. Možno má L. Kvasz túto hypotézu rád, pretože vyhovuje jeho obdivuhodne širokému záberu. Ale Piaget preferuje niečo iné. Predstavme si, že by L. Kvasz uplatnil svoju teóriu štyroch úrovní vývinu vedeckého myslenia pri vysvetlení vývinu poznania v ontogenéze dieťaťa (čiastočne aj tak postupuje – pozri [4]). Presne to isté robí Piaget, len v opačnom smere (aplikuje svoju psychogenetickú teóriu vývinu aj na vývin vedeckého myslenia). Teda nejde o obsahovú zhodu (nedajme sa pomýliť tým, že občas hovorí aj o náznakoch obsahových zhôd, hlavná téma je iná), ale o zhodu v mechanizmoch vývinu v obidvoch líniách. Ak si toto uvedomíme, potom zmiznú všetky absurdnosti, ktoré L. Kvaszovi vznikajú z neustáleho obsahového porovnávania psychogenézy a ontogenézy. A potom nie je problém pochopiť, že z ontogenetického (presnejšie psychogenetického) hľadiska môže byť Euklides v štádiu trans a z hľadiska vývinu geometrického myslenia v dejinách v štádiu intra.

Obsahové porovnávania prehistórie geometrie a algebry s protogeome-trickým a protoalgebraickým vývinom dieťaťa, o ktorých hovorí L. Kvasz, by boli pre Piageta určite zaujímavé, ale ešte raz zdôrazňujem, jeho hlavnou témou bola predovšetkým zhoda v spoločných mechanizmoch vývinu.

Či je to efektívna metóda na vysvetlenie vývinu vedeckého myslenia a či Piaget skutočne skúma vývin len v rovine reformulácií (v Kvaszovom zmysle), to je iný problém. Pokiaľ ide o vývin logicko-matematického myslenia, možno by sa s tým aj dalo súhlasiť vzhľadom na to, že každá ďalšia nová fundamentálna teória (resp. štádium) je všeobecnejšia než predchádzajúca teória. Stará teória však neprestáva platiť. Pokiaľ ide o vývin empirických disciplín, nielen Piaget, ale nijaký historik nevystačí len s reformuláciami, pretože sú príliš úzkym explanačným priestorom. Jednotlivé fundamentálne teórie nemusia mať takmer nič spoločné (napr. Aristotelova a Newtonova fyzika).

Na záver tejto časti ešte poznámku k návrhu L. Kvasza posunúť piagetovský výskum poznávacích procesov až na stredoškôľakov a vysokoškôľakov. Tu treba povedať, že podľa Piageta formovanie intelektuálneho softvéru dieťaťa sa končí približne v pätnástich rokoch (svojím spôsobom potom už ide len o jeho aplikácie do najrôznejších oblastí). Základné kognitívne nástroje sú už hotové. Je tiež dobré uvedomiť si, že Piaget sa zaoberá spontánnou fyzikou, spontánnou logikou (resp. algebrou) a spontánnou geometriou. Tomu, čomu sa dnes v kognitívnych vedách hovorí naivná alebo ľudová fyzika a matematika. Podľa Piageta možnosti riadeného zrýchlenia intelektuálneho vývinu sa s vekom znižujú. Pokiaľ ide o tento problém, najvyššie možnosti videl v raných štádiách. Preto venoval takú veľkú pozornosť predovšetkým senzomotorickému, predškolskému a ranému školskému veku. To, samozrejme, neznamená, že chcem tvrdiť, že ďalšie vývinové štádia už netreba skúmať.

Trialektika. Kvôli presnosti by som chcel uviesť, že Piagetova teória vývinu sa neredukuje len na jeden vývinový mechanizmus (intra, inter, trans), ako sa mylne domnieva L. Kvasz. Piaget analyzuje aj iné formatívne mechanizmy, ako sú napríklad empirická a reflektívna abstrakcia, prechod od pseudonevyhnutnosti ku kauzálnej nevyhnutnosti, vzťah medzi diferenciatnými a integračnými poznávacími procesmi atď. Niektoré tieto mechanizmy zjavne ignorujú „posvätnú“ trojku. Pre dialektikov tak ako pre L. Kvasza najdôležitejšie nie je číslo tri, ale plauzibilná teória vývinu.

Formálna epistemológia. Ako som už napísal na začiatku, tu nejde ani tak o Piageta, ale predovšetkým o formálnu epistemológiu. No je to čo predkladá Kvasz, skutočne len formálnou epistemológiou? Skutočne ide len o „formálnu rekonštrukciu vedeckých textov“ jednotlivých epistemických ruptúr alebo patria do „definičného oboru“ Kvaszovej epistemológie, aj otázky ako sú: Prečo vlastne dochádza k epistemickým (niekedy dokonca k veľmi radikálnym) ruptúram (povedzme prečo došlo k nahradeniu pytagorovskej ideácie galileovskou ideáciou)?

V tomto bode súhlasím s D. Gálikom, ktorý v polemickom článku *Vývoj vedy a jazyk vedy* sa tiež zaujíma o to, ako si vie Kvaszova formálna epistemológia poradiť s podobnými otázkami, keď píše: „Prečo vôbec dochádza k potrebám meniť jazyk, meniť zaužívané ‚správne teórie‘, nahradiť ich inými ‚správnymi‘ teóriami? Kvaszova teória môže vysvetliť, ako dochádza k zmenám určitého typu, nevysvetlí však, prečo k nim dochádza, prečo vznikajú nové teórie a prečo nahrádzajú staré teórie. Môžeme na túto otázku odpovedať, že príčinou je, zmena syntaxe jazyka? Inými slovami, môžeme na otázku, prečo Galilei a Newton vytvárajú novú syntax, odpovedať tým, že

vytvárajú novú syntax? A ďalej, môžeme na základe zmeny syntaxe vysvetliť, prečo sa vo vede zachováva práve táto (napríklad Newtonova) zmena, a nie iná“ ([1], 324)?

Na rozdiel od D. Gálíka si však myslím, že L. Kvasz je citlivý na tieto otázky a uvedomuje si, že tu nevystačíme len s prostriedkami formálnej epistemológie, že odpoveď leží aj v analýzach sociokultúrneho kontextu. Svedčia o tom jeho rôzne poznámky, ktoré sa viac než len sporadicky na túto tému objavujú v jeho prácach. Mám na mysli jeho úvahy o autonómii (formálnej) epistemológie a sociológie (vedy) a výzvu k produktívnej konfrontácii medzi nimi ([2], 34–36). Nemusíme chodiť ďaleko, takéto úvahy nájdeme aj priamo v poslednom príspevku v rámci tejto polemiky. Mám na mysli napríklad jeho úvahu, že Haecklovu teóriu rekapitulácie (ontogenéza je opakovaním fylogenézy) odmietlo vedecké spoločenstvo predovšetkým preto, že autor sa skompromitoval svojím rasizmom. To isté sa vzťahuje aj na jeho poznámky o vzťahu sociokultúrneho kontextu k princípu zotrvačnosti (o jeho rôznom význame v starej Číne, starom Grécku a vo vede 17. storočia).

Podľa môjho názoru aj tieto viac-menej náhodne vybrané príklady svedčia o tom, že čisto formálny rámec je pre epistemológiu L. Kvasza trochu príužky.

Súčasná situácia na domácej scéne. Na Kvaszovu otázku o zmysle delenia dialektiky na vulgárnu a nevulgárnu nie je ťažké odpovedať. V tejto súvislosti si spomínam na textové semináre (zväčša neformálne) z Hegelových diel počas štúdií i neskôr (a tých bolo relatívne dosť). Je tiež ľahké pochopiť, prečo neustále vznikali a zanikali. Hegel bol autorom, na ktorom sa neformálne preverovalo, kto za čo stojí. Na týchto hegelovských seminároch som z Kvaszovho zoznamu profesorov (R. Šíma, V. Černík, V. Kusin) stretával iba jedného. Ani pre L. Kvasza, ani pre širšiu filozofickú verejnosť nie je určite problém uhádnuť, koho mám na mysli.

V klube dialektikov je nepochybné bankrot. Akú úlohu tu zohráva a bude zohrávať formálna epistemológia (nemyslím tu teraz iba na L. Kvasza), závisí len od jej predstaviteľov. Je to rola veriteľa (oko za oko, zub za zub), správcu konkurznej podstaty (najlepšie predsa vedia, kam asi tie alogické nezmysly treba poslať) alebo pravidelného návštevníka aukčných búrz (čo keby sa predsa len niečo našlo a dalo výhodne nakúpiť).

Produkty klubu dialektikov potrebujú prejsť touto burzou a vlastne už ňou dlhší čas prechádzajú. Áno, a to je dobre, nech sa zistí ich skutočná trhovú hodnotu. Kde sú však záujemcovia a kupci? Otvorene treba priznať, že zatiaľ ich nebolo veľa. Vlastne počul som iba o jednom, myslím, že bol z Bostonu.

*Katedra humanistiky MFF UK
Mlynská dolina, 842 15 Bratislava,
email: rybar@fmph.uniba.sk*

LITERATÚRA

- [1] GÁLIK, D. (2000): Vývoj vedy a jazyk vedy. **Organon F** 7, č. 3, 320–325.
- [2] KVASZ, L. (1997). Kuhnova štruktúra vedeckých revolúcií – a ako ďalej? **Kritika & kontext**, II. roč., č. 4, 32–37
- [3] KVASZ, L. (1999): Prolegomena k formálnej epistemológii. **Organon F** 6, č. 3, 223–239.
- [4] KVASZ, L. (2000): O Piagetovi, dialektike a členskom. **Organon F** 7, č. 4.
- [5] RYBÁR, J. (2000): Proti dialektickému chytráctvu **Organon F** 7, č. 2, 192–195.